

ТЕОРЕТИЧНА ТА КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 81'1:111.1:81'42
<https://doi.org/10.18524/2307-4558.2026.45.357821>

Це стаття відкритого доступу
 за ліцензією CC BY-NC 4.0

МИКИТЮК Оксана Романівна,

доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка»;
 вул. С. Бандери, 12, Львів, 79013;
 e-mail: MykytyukStek@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-3922-4610>

НАЦІОНАЛЬНІ МОВНІ ОСОБИСТОСТІ У ВИМІРІ ОНТОЛОГІЙНОЇ ПАРАДИГМИ

Анотація. Мета: дослідити дискурсивну практику національних мовних особистостей у вимірі онтологічної парадигми. У роботі визначаємо такі завдання: (1) продемонструвати українськоцентричний вектор мовознавчих напрацювань у різний історичний період; (2) розглянути дискурсивний простір О. Потебні, Б. Антоненка-Давидовича та О. Пономарева; (3) схарактеризувати ціннісні орієнтири національного мовомислення мовних особистостей в онтологічному вимірі. **Об'єкт** дослідження — теорія лінгвоперсонології як фундаментальна наука для розуміння дієвості мовних особистостей. **Предметом розгляду** є націєцентричний вимір дискурсивної практики О. Потебні (XIX ст.), Б. Антоненка-Давидовича (кінець XIX–XX ст.) та О. Пономарева (XX – початок XXI ст.), що презентують різний часовий вимір, який вагомий для онтологічної парадигми. **Методи дослідження.** У статті застосовано систему загальнонаукових методів (спостереження, систематизації та опису, індукції та дедукції, таксономізації, культурно-історичного аналізу, аналітичного) і спеціальних лінгвістичних методів (мовного портретування, дискурсивного аналізу, контекстуального аналізу, лінгвопсихобіографічного). **Висновки.** Вивчення дискурсивної практики національних мовних особистостей в онтологічній парадигмі дало можливість (а) проілюструвати вплив культурно-історичних традицій на мовомислення українських мовознавців; (б) омовити, як предметно-чуттєвий аспект діяльності накладається на усвідомлення сутності предметного світу. Доведено, що мовна спроможність, комунікативна компетенція та мовознавча практика О. Потебні, Б. Антоненка-Давидовича та О. Пономарева стала визначальною для утвердження національних пріоритетів в українській науці. Проаналізовано значущі напрями національного мовомислення знакових особистостей у різних часовий період (від XIX до XXI ст.). Вербалізовано постулат, що дієвість актуалізованих у дослідженні мовних особистостей є винятково українською. Національні аспекти текстів О. Потебні, Б. Антоненка-Давидовича, О. Пономарева свідчать про історичну тяглість ідей українських мовознавців. **Перспективою дослідження** є омовлення онтологічної парадигми О. Тихого, О. Горбача, В. Німчука в аспекті національного мовомислення.

Ключові слова: дискурсивна практика, дієвість, лінгвоперсонологія, національна мовна особистість, мовомислення, онтологічна парадигма.

Постановка наукової проблеми. Лінгвоперсонологія як синкретична наука передбачає аналіз лінгвополітичних, лінгвокультурних і лінгвосоціальних складників, що зазвичай базовані на онтологічному вимірі. Також істотним для теорії мовної особистості є лінгвоісторичний вимір, у центрі якого дієва особистість, що продукує зміни в соціумі. Розуміння мовної особистості (далі МО) на основі дискурсивної практики заманіфестовано від часу античних мислителів, які зважали на риторичні здібності, що мали вплив на реципієнтів. **Актуальність дослідження** вмотивована потребою (а) презентувати вектори мовної практики національних МО; (б) систематизувати дієвість МО як вислід мовознавчого пошуку істини; (в) впроваджувати ідеї національних МО з метою употужнення лінгвопатріотизму.

Аналіз досліджень проблеми. Історія української лінгвоперсонології бере початок від ідеї емпірично творити мовні портрети відомих учених, що згодом набула наукового вишколу й переросла в самостійну науку, яка сьогодні набуває уточнення й розгалуження завдяки формуванню численних напрямків. У фокусі лінгвоперсонології істотними в Україні є праці О. Потебні, який дав рецепцію мовного портрета народу, що має підложжям духовну природу особистості з її стрижневими когнітивними здібностями: «*Все надбання думки суб'єктивне, тобто хоча й зумовлене зовнішнім світом, але є витвором особистої творчості*» [17, с. 59].

Як самостійна наука лінгвоперсонологія бере початок від опису мовно-психологічного портрета проф. О. Потебні, який подав його учень – Д. Овсянко-Куликовський [12, с. 1–2]. Згодом презентування МО науковця моделював К. Чехович на основі ідеї націєцентризму [26]. Напрямою для розвитку лінгвоперсонології є дослідження Л. Булаховського, що з нагоди 60-ліття смерті О. Потебні відтворив його як мовно-мисленнєву особистість [4]. Цілісно лінгвоперсону О. Потебні проінтерпретував Ю. Шевельов [28]. Вивчення історії лінгвоперсонології вимагає окремого дослідження, відтак у статті аспектуально окреслено сучасні здобутки, що дали вагомий результат для науки.

Теоретичні напрацювання з теорії мовної особистості належать А. Загніткові. Учений описав категорійний апарат теорії МО, запропонував ґрунтовне розуміння персоналістської філософії, акцентував на поняттях МО, мовна культура [5]. Показово, що етап розбудови лінгвоперсонології як самостійної синкретичної науки пов'язаний з дослідженням лінгвокультурології, що проінтерпретував В. Німчук [11]. Вивчення впливу національної культури на особистість дало змогу змодельувати термін *національна лінгвоперсона*, яка привертає увагу дослідників, зокрема, багатоаспектні й цінні своїм різноплановим аналізом джерельного матеріалу здійснила Т. Космеда, яка комплексно розглянула мовлення І. Франка [7] та щоденниковий дискурс Т. Шевченка [6]. Діахронна лінгвоперсонологія була в полі зору І. Фаріон [23; 24]. Здобутки мовознавчої еліти 20-х років ХХ ст. вивчав Ю. Шевельов (Шерех) [29], а МО Ю. Шевельова на основі епістолярної спадщини проаналізував М. Степаненко [19]. Переконливими є напрацювання Ф. Бацевича з актуалізацією лінгвопрагматики [3].

Мета дослідження: дослідити дискурсивну практику національних МО у вимірі онтологічної парадигми. Відповідно до мети роботи визначаємо такі **завдання:** (1) продемонструвати українськоцентричний вектор мовознавчих досліджень у різний історичний період; (2) розглянути дискурсивний простір О. Потебні, Б. Антоненка-Давидовича та О. Пономарева; (3) схарактеризувати ціннісні орієнтири національного мовомислення МО в онтологічному вимірі.

Об'єкт дослідження – теорія лінгвоперсонології як фундаментальна наука для розуміння дієвості МО. **Предметом розгляду** є націєцентричний вимір дискурсивної практики О. Потебні (ХІХ ст.), Б. Антоненка-Давидовича (кінець ХІХ–ХХ ст.) та О. Пономарева (ХХ–початок ХХІ ст.), що презентують різний часовий і територіальний вимір. **До джерельної бази** розвідки ввійшли наукові, філософські й політологічні праці, а також усні матеріали, презентовані під час зустрічей у Львівській політехніці (ідеться про О. Пономарева), що слугують для розуміння онтологічної парадигми під час дослідження мовопростору актуалізованих МО. **Матеріал дослідження** міститься в авторській лабораторії (орієнтовно 320 фрагментів текстів).

У статті застосовано систему загальнонаукових і спеціальних методів. Щодо **загальнонаукових**, то спираємося на (1) метод спостереження, що вможливує оприявлення мовної спроможності й комунікативної компетенції МО; (2) систематизації та опису – для впорядкування й опису досліджуваного матеріалу; (3) індукції та дедукції – для виявлення зв'язку 'текст ↔ автор'; (4) таксономізації – для вмотивування синкретизму як відцентрової ознаки лінгвоперсонології, а також для експертування мовознавчих набутків науковців; (5) культурно-історичного аналізу, що дозволяє показати становлення МО на тлі історичних і культурних чинників; (6) аналітичний – для осмислення мовленнєвої дієвості МО.

Система **спеціальних лінгвістичних методів** поєднує (1) мовне портретування як основу для дескрипції МО; (2) дискурсивний аналіз – для усвідомлення ситуації довкілля, який впливає на продукування певних ідей; (3) контекстуальний аналіз, оскільки позицію МО інтерпретуємо на основі текстових фрагментів; (4) лінгвопсихобіографічний метод як важливий для розуміння світогляду МО.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому (1) вмотивовано національну самобутність мовомислення мовознавців, що презентують унікальні здобутки української лінгвістики; (2) вироблено модель аналізу дискурсивної практики МО в аспекті онтологічної парадигми; (3) досліджено різні часові зрізи діяльності МО. **Теоретичну цінність** роботи вбачаємо в розширенні загальної теорії лінгвоперсонології, яка презентує цілісні зв'язки лінгвокультурологією, соціолінгвістикою, дискурслінгвістикою та ін. **Практична цінність** отриманих результатів: подані напрацювання можна використати в процесі читання лекційних курсів, авторських курсів та на практичних заняттях з теорії мовної особистості.

Виклад основного матеріалу. Лінгвопрагматична теорія МО (зорієнтована на особистість як носія вагомої інформації) передбачає врахування дієвої сили мови, що визначає передачу інформації та демонструє її вплив на суспільну й індивідуальну свідомість. Лінгвопрагматичний підхід завжди підживлений онтологічною проблематикою, яка дозволяє виявити певні сенси слів і відтворити модифікацію цих сенсів у дискурсивній практиці мовознавців. Прикметно, що опис МО сфокусований на мовну спроможність, комунікативну здатність і потенціал лінгвокреативності.

В аспекті онтологічної парадигми варто відтворити стрижневі маркери дієвості МО, які пріоритетні для формування національного мовомислення.

1. Автором фундаментальних праць, що визначили національну буттєвість мови, є харківський мовознавець **Олександр Потебня**. Його життя онтологічно вписується в «німе» для української науки ХІХ століття, що супроводжувалося московськими руйнівними впливами: скасовано Литовський Статут ХVІ ст. (1840), розгромлено Кирило-Методієвське

братство (1847); закрито всі українські недільні школи (1862), запроваджено викладання московською мовою в початкових школах (1864) та й були численні інші репресивні щодо української мови акції, серед яких відомі Валуєвський циркуляр (1863) та Емський таємний указ (1876). Проте заборони не стали перепоною для наукової праці в Харківському університеті. Визначальним є внесок О. Потебні в розвиток історичної граматики, філософії мови, діалектології, порівняльно-історичного мовознавства, психолінгвістики, етимології. Доленосною для української науки є дисертація О. Потебні «*Про деякі символи у слов'янській народній поезії*» (1869), що вможливила розуміння глибин народного мовомислення. Згодом на основі матеріалів, зібраних у фольклорних експедиціях, він видає збірку українських пісень, а записані прислів'я та приказки увійдуть до Потебневого «*Букваря*», який є показом української графічної системи (було вилучено Ъ та ы) та чинником утвердження фонетичного правопису [22]. Національний ракурс дієвості вченого відтворює й унікальний переклад українською мовою Гомерової «*Одісеї*», яку, вже по смерті науковця, видав Олександр Русов 1905 року.

Політичний чинник вплинув на написання текстів російською мовою, проте українське мовомислення О. Потебні простежуємо на основі українськоцентричного дискурсу, що засвідчують тексти.

1.1. Праця «*Із записок з теорії словесности. Поезія і проза. Тропи і фігури. Мислення поетичне і мітичне. Додаток*» (1905) стала суттєвою для творення української науки [23]. Це вмотивовують такі аспекти: (а) уживаючи термін «русская» (який відповідав тодішнім суспільно-політичним умовам), О. Потебня розуміє під цим терміном українську (малоруську з огляду на тогочасний дискурс) та російську (русску) мови; (б) до фактичного матеріалу науковець залучає давні українські писемні пам'ятки, говори, споріднені й неспоріднені мови; (в) описує історію та розвиток різних граматичних категорій у структурі різних мов, зокрема в українській, тобто розмежовує українську та російську мови [17].

1.2. В аспекті онтологічної парадигми суттєвим для української науки є те, що О. Потебня започатковує порівняльно-історичне мовознавство (текст «*Про мітологічне значення деяких обрядів та повір'їв*», 1865). Фактично ця праця є базою для розуміння національної своєрідності мови кожного народу [25, с. 145].

1.3. Праця «*Замітки про малоруське нарiччя*» (1870) – це перше наукове дослідження у царині діалектології східнослов'янських мов, яке заклало основи української діалектології як окремої дисципліни. О. Потебня вмотивував окремішність української мови на основі діалектних рис та неповторної української фонетики, пояснив риси діалектних явищ як фундаментальних для розуміння мови, подав окремішні ознаки української мови, проінтерпретував кожну фонетичну й морфологічну ознаку через історичний коментар, указав на дату появи цих ознак; вмотивував право кожного діалекту на формування самостійної мови [25, с. 64–130]. Цінний постулат О. Потебні про те, що кожна мова – це своєрідна система мислення, фундаментальним є спадковий («природжений») характер мови, який людина має як даність, тому якщо людина переходить від однієї мови до іншої, то «змінюється разом з тим характер і напрямок руху думки...» [18, с. 85].

1.4. У рецензії на збірник пісень Якова Головацького «*Народні пісні Галицької та Угорської Руси, зібрані Я. Головацьким*» (1878) та в праці «*Мова і народність*» (1895) О. Потебня чітко розмежовує поняття «свій – чужий», що особливо злободенне для теперішнього часу російсько-української війни.

1.5. Засадничою для української науки є новаторська праця О. Потебні і «*Думка і мова*» (1862), у якій розкрито невіддільний зв'язок між мовою і мисленням, обґрунтовано вчення «про внутрішню форму слова», що лежить в основі його найменування. О. Потебня розвинув думки В. фон Гумбольдта про те, що мова є не мертвий витвір, а діяльність, процес, тобто це вічно повторюване зусилля духа зробити членороздільний звук вираженням думки [16, с. 28–29]. Учений вербалізує важливість національного чинника в дієвості мови, зазначає, що втрата якоюсь народністю свого національного обличчя й своєї мови є шкідливою для всього людства. Праця «*Думка і мова*» утвердила креативну функцію мови, визначила роль думки, що породжує ідеї, які згодом впливають на свідомість, і стала чільною для дослідження філософії мови. Це актуалізує Н. Левчук-Керечук, називаючи взаємодію між мовою, мисленням та пізнанням «головною аксіомою Потебні» [9, с. 6].

Всупереч вимогам Емського указу про необхідність викладачів-москвитів в українських вишах, професор Потебня закликає студентів віднайти своє українське «Я», а відтак університет зробити українським [18, с. 55]. Першорядною ознакою життя держави вчений вважає ідею національності, яка здатна пробудити «любов до мистецтва, науки і розумні суспільні прагнення» [18, с. 56]. У мовомисленні МО О. Потебні денационалізація – це

перерваність традиції народу, що виявляється передусім через чужу мову, через чужомовну школу, що й руйнує зв'язки між поколіннями. Мислитель номінує денационалізацію не лише як моральну хворобу, що ослаблює енергією думки, а й як причину «економічної і розумової залежності» та джерело страждань [18, с. 73]. Денационалізаційний процес, на думку О. Потебні, полягає також у тенденції вчити дітей з раннього віку чужої мови, про що він метафорично говорить таке: «...чи не дурнем є той, хто, бажаючи з дитини зробити віртуоза, буде одночасно вчити її грати на 5-ьох інструментах?» [18, с. 139].

Постійне акцентування на мові свого народу є підтвердженням того, що О. Потебня є національною МО української нації, для якого мова: «...не тільки найкраща, але і найпевніша ознака, за якою ми пізнаємо народ, і разом з тим єдина, незамінна нічим і безсумнівна умова існування народу – це єдність мови» [18, с. 118]. Прикметним є факт, який подає К. Чехович, ілюструючи его-текст О. Потебні, а саме: «Листи з хутора» О. Єфименко (1918). Отож О. Єфименко, українська історикня і етнографиня, перша жінка, що здобула ступінь докторка історії *honoris causa* в Московській імперії (1907) зазначає: «Хтось спитав його (О. Потебню – О. М.), чи можливо визнати українську мову за самостійну і, значить, вкуні з тим і народ український як самостійний, і на диво я почула: “Вістимо, коли самі Українці того забажають”» [26, с. 116]. Сислове наповнення лексеми «вістимо» засвідчують спільнокореневі слова *вість*, *блага вість*, *воістину*, тобто це ствердна відповідь, яку озвучив ще в ХІХ ст. українець О. Потебня.

2. Націєцентрична МО **Борис Антоненко-Давидович** – це фокус мовомислення покоління шістдесятництва. Його мала батьківщина – Сумщина. Дискурсивна практика цієї МО має нагально потрібний вектор для сьогодинського покоління – це лінгвокультурологія.

Б. Антоненко-Давидович – мовознавець, дослідник проблем розвитку й культури української мови, письменник, перекладач, що засуджений сталінським режимом на смерть, а потім на довічне ув'язнення. Автор епохальної книги «Як ми говоримо» [2], після виходу якої йому заборонили і говорити, і публікуватися.

Онтологічна парадигма віднайдення українського первня Б. Антоненка-Давидовича була складна: він пройшов шлях від помосковцества в ранньому віці до МО національного рівня. Лише в гімназії Б. Антоненко-Давидович усвідомив, що існує пласт велетенської літератури, про яку він не знав, а почуття історичної справедливості, яке передала йому бабуся та прочитаний «Кобзар» Т. Шевченка, стали поштовхом до вивчення мови свого народу і пробудили від «національної летаргії» [1, с. 285]. Про суспільно-політичну ситуацію того часу Б. Антоненко-Давидович зазначає: «Загалом на той час у Охтирці російською говорило тільки місцеве панство: офіцери кінного полку, купці, духівництво і начальство <...> Решта населення, зовсім не думаючи ні про які національні проблеми, говорили по-нашому» [27, с. 62–63]. Попри те, що був студентом фізико-математичного факультету Харківського університету та історико-філологічного факультету Київського університету, повної освіти не здобув, але володів німецькою, французькою, студіював латинську мову [21].

Етапним для формування українськоцентричного вектора мовної спроможності Б. Антоненка-Давидовича є його непримиренна боротьба з москвізацією навчальних закладів, коли він очолює відділ освіти Охтирського району (1920–1921). Згодом, покинувши партійну роботу, переходить в лоно літературознавства й журналістики, а під час літературної дискусії (1925–1928) обстоює самобутній і самостійний розвиток української літератури [8].

Через відмову змосковщувати словники української мови Б. Антоненка-Давидовича 1935 року арештовують, звинувачують «у буржуазному націоналізмі» та засуджують до смертної кари (слідчий з Кубані не встиг здійснити вирок, бо мовознавець захопив розповідав про історію цього краю, а далі прийшли інші вказівки). Покарання відбував у концтаборах Байкало-Амурського виправно-трудового табору, де був землекопом, шахтарем, слюсарем, бухгалтером, фельдшером, а писав на мішках з цементом. Після десятирічного терміна їде в Україну, проте 1946 року знову заарештований і без суду позбавлений волі. По смерті Сталіна вийшов на волю за амністією і у віці 58 років повернувся до Києва.

Виховою для становлення національної свідомості стала стаття Б. Антоненка-Давидовича «Літера, за якою тужать». Опублікувати цей допис 1969 року в «Літературній Україні», в час репресій та арештів «шістдесятників», було чином громадянської відваги. Хоча відповідь була миттєвою (з Інституту мовознавства від В. Русанівського «За чим тужити?»), але ідея фонетичної правди й лінгвістичний герць за реабілітацію репресованої графеми [ɾ] стали політичною боротьбою за самодостатність української мови [20].

Останньою прижиттєвою публікацією мовознавця є науково-популярна праця «Як ми говоримо» (1970). Попри те, що наклад заплановано у 65 тисяч, тодішній керівник Інституту

мовознавства І. Білодід дав наказ заблокувати основну кількість книжок до друку (50 тисяч). У підсоветській Україні не вийшов жоден твір ученого, крім «*Сибірських новел*» (1989), проте наклепницькі статті на Б. Антоненка-Давидовича були системним явищем. Розвідка «*Як ми говоримо*» – це книжка-бестселер, що дала змогу утвердити національну тожсамість української мови, а ілюстративний матеріал праці заманіфестував протест проти суржика й слугував еталоном з культури мовлення. Мовознавча відвага, українськоцентрична дієвість МО Б. Антоненка-Давидовича стала символом часу кінця ХІХ–ХХ століття й проклала дорогу до українських пріоритетів.

3. Дискурсивна практика МО **Олександра Пономарева** передусім пов'язана з культурою української мови, упорядкуванням правопису, питаннями нормативності мови ЗМІ, українсько-грецькими мовно-літературними зв'язками, теорією та практикою перекладу (зробив підрядковий переклад грецькою мовою «*Кобзаря*» Т. Шевченка). Це національна лінгвоперсона, що, народившись в українському Таганрозі (тепер РФ), попри повне змосковщення цього краю, зберегла українське мовомислення. Його життєвий часовий відтинок – це кінець ХХ – початок ХІ століття. На старті своєї професійної діяльності зазнав тиску з боку органів московської влади й був звільнений з Інституту мовознавства ім. О. Потебні, в якому пропрацював від 1961 до 1976, але попри обставини того часу зберіг національний світогляд.

Увесь спектр видатного мовознавця в онтологічному аспекті оприявнюють два сутнісні напрями: власне мовознавчий та громадсько-політичний.

3.1. Цярину культури мовлення продемонструвала докторська дисертація О. Пономарева на тему: «Проблеми нормативності української мови в засобах масової інформації» (1991). Власне мовознавчий напрям дієвості аналізованої МО визначили напрацювання, серед яких: «*Стилістика сучасної української мови*» (1992, 2000), «*Культура слова: Мовностилістичні поради*» (1999, 2001, 2011), «*Українське слово для всіх і для кожного*» (2013); монографії «*Взаємодія художнього та публіцистичного стилів української мови*» (1990, співавтор), «*Лексика грецького походження в українській мові*» (2005). За часу мовознавчої практики О. Пономарева зрушився советський бруд в мовознавстві, а його блог засвідчив низку правил, що стали базовими [див.: 15].

Зупинімося на книжці професора «*Українське слово для всіх і для кожного*», яку І. Дзюба визначив як «*Путівник у мовному мові*» [14, с. 3]. Цінність праці відтворюють запропоновані теми: «*Привабливість і підступність паронімів*», «*Найпоширеніші помилки слововживання*», «*Словотвірні та відмінкові особливості*» та ін. [14, с. 100, с. 173, с. 203] Національне мовомислення МО Пономарева увиразнює кожен змодельований параграф, зокрема, акцентуючи на іншомовних словах, професор пропагує українські синоніми, наприклад, *аеропорт – летовище, елемент – первень, інфінітив – дієйменник, карта – мапа, квартира – комірне, майстерня – робітня* [14, с. 99]. Це не лише українські відповідники, це онтологічна багата скарбниця української дієвості, що втілена в словах, які свого часу були репресовані.

Цінним є напрацювання МО О. Пономарева в аспекті правописної системи, оскільки він пропагатор ідеї повернення українців до питомого правопису 1928 року (член Національної комісії з питань правопису). На думку О. Пономарева, питання українського правопису – це справа мовознавців, а більш нікого, водночас це питання протистояння питомого, корінного, що кодифіковане в Правописі 1929 року, і чужого, окупаційного, привнесеного через терор 1933 року [див.: 13]. Національне мовомислення сфокусовано і в праці над словниками: О. Пономарів автор і редактор «*Етимологічного словника української мови*» в семи томах, «*Словника античної міфології*», «*Українсько-новогрецького словника*», підручників та навчальних посібників з української мови.

Його дискурсивна практика завжди була національна й деколонізувала змосковщену свідомість українців.

3.2. Громадсько-політичні посили МО О. Пономарева презентують численні постулати: (а) вербалізовано посил, що Україна унітарна держава, тому введене в час президенства П. Порошенка гасло «*Єдина країна – єдина страна*» суперечить реальності: «*Бо не може бути єдина країна з двома мовами*» [13, с. 9]; (б) осмислено ракурс української мовою дійсності про те, що в нас «*немає російськомовного населення. Є зросійщені українці*»; (в) складником патріотизму та поваги до держави є мова: «*Ще дуже часто кажуть, що от у нас є російськомовні патріоти України. Я знаю, що є такі. Але якщо хто справжній патріот України, то він повинен вивчити українську мову*» [13, с. 9]; (г) омовлено позицію щодо самодостатності українців, відтак не варто озиратися на інших: «*Нас не повинно*

цікавити, що в сусідів <....>. Хай вони на нас дивляться, а не ми на них»; (г) ціннісною є позиція мовознавця щодо розуміння державотвірного значення української мови, тому «найпевніший спосіб утвердити українську мову – це її агресивний захист» [13]. Ці онтологічні посили О. Пономарева є програмою визволення нації від колоніальної залежності, про що сказала Ірина Фаріон «Професор творив цю націю стилетом мови, а Україна була вістрям його морального канону» [10, с. 182].

Висновки. Продемонстровано українськоцентричний вектор мовознавчих досліджень у різний історичний період. Доведено, що доленосний внесок до скарбниці українського мовознавства належить МО націєцентричного спрямування, серед яких О. Потебня, Б. Антоненко-Давидович, О. Пономарів. Вивчення дискурсивної практики аналізованих національних МО в онтологічній парадигмі дає можливість проілюструвати вплив культурно-історичних обставин (або буттєвості, за трактуванням М. Гайдегера) на мовомислення мовознавців; омовити, як предметно-чуттєвий аспект накладається на усвідомлення сутності предметного світу. Схарактеризовано дискурсивну практику О. Потебні (харківець), Б. Антоненка-Давидовича (сум'янин) та О. Пономарева (киянин, який народився в Таганрозі). Доведено, що їхня комунікативна компетенція та мовознавча практика є тією основою, що вможливила визначити ті національні пріоритети, які формують українську науку. Проаналізовано визначальні для існування держави ціннісні орієнтири національного мовомислення МО в різних часовий період (від ХІХ до ХХІ ст.). Аналіз фактичного матеріалу дозволяє стверджувати, що впродовж усього історичного розвитку мови О. Потебня, Б. Антоненко-Давидович, О. Пономарів утверджували українські пріоритети. Попри те, що Московія долучається до нищення засадничих українських пам'яток, втручається в мовопростір України, репресує мовознавців, дискурсивна практика актуалізованих у дослідженні МО залишилася винятково українською. Національні аспекти мовознавчого дискурсу О. Потебні, Б. Антоненка-Давидовича, О. Пономарева демонструють історичну тяглість ідей українських мовознавців.

Перспективою дослідження є вербалізація онтологічної парадигми О. Тихого, О. Горбача, В. Німчука в аспекті національного мовомислення.

Л і т е р а т у р а

1. Антоненко-Давидович, Б. (1969). *Здалека і зблизька*. Київ: Радянський письменник.
2. Антоненко-Давидович, Б. (1991). *Як ми говоримо*. Київ: Либідь.
3. Бацевич, Ф. С. (2008). *Дискурсивна прагматика: проблемне поле, дослідницька одиниця*. *Studia Linguistica*, 1, с. 4–10.
4. Булаховский, Л. А. (1952). *Александр Афанасьевич Потебня (К шестидесятилетию со дня смерти)*. Киев: Издательство Киевского государственного университета им. Т. Г. Шевченко.
5. Загнітко, А. П. (2017). *Теорія лінгвоперсоналогії* [Монографія]. Вінниця: Нілан-Лтд.
6. Космеда, Т. (2012). *Его і Alter Его Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу* [Монографія]. Дрогобич: Коло.
7. Космеда, Т. (2006). *Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри* [Монографія]. Львів: ПАІС.
8. Костюк, Г. (1994). *Борис Антоненко-Давидович*. Українське слово [Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст., у трьох книгах], 2, с. 257–268.
9. Левчук-Керечук, Н. (1991). О. О. Потебня і філософія мови. Значення О. О. Потебні (1835-1891) як предтечі лінгвістичної думки ХХ століття. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c43e469a-58d9-4c21-95b8-8341a33736be/content>
10. Микитюк, О. & Фаріон, І. (2025). *Мова і мовознавці: утвердження норми* [Навчальний посібник]. Львів: Видавництво Львівської політехніки.
11. Німчук, В. В. (1985). *Мовознавство на Україні в ХІV–ХVІ ст.* Київ: Наукова думка.
12. Овсянко-Куликовський, Д. (1983). *А. А. Потебня какъ языковѣд-мыслитель*. Київ: Типографія Г. Т. Корчакъ-Новицкаго.
13. Пономарів, О. (2015). *Зустріч 10 листопада 2015 у проєкті «Від книги до мети» з Іриною Фаріон*. Авторський проєкт доктора філології, професора Ірини Фаріон «Від книги до мети». Львів: ФОП Походжай М. М., 2018. Вип. V–VI. С. 8–9; також URL: <https://www.youtube.com/watch?v=r84vJu46nL0>
14. Пономарів, О. (2013). *Українське слово для всіх і для кожного*. Київ: Либідь.
15. Пономарів, О. (2007–2017). *Блог професора Пономарева*. URL: <https://www.bbc.co.uk/blogs/ukrainian/ponomariv/2442>
16. Потебня, А. (1892). *Мысль и языкъ*. Харьков: Типографія Адольфа Дарре.
17. Потебня, О. (1985). *Естетика і поетика слова* [Збірник]. Київ: Мистецтво, 1985.
18. Потебня, О. (1992). *Мова. Національність. Денаціоналізація. Статті і фрагменти*. Нью-Йорк: Українська вільна академія наук у США.
19. Степаненко, М. (2014). *Лінгвістичний зміст листів Юрія Шевельова до Олекси Ізарського*. Юрій Шевельов – учора, сьогодні, завтра. Збірка за підсумками наукових викладів. Харків: Майдан, 50–67.
20. Тимошенко, Б. *Подих кожного слова*. URL: <http://yak-my-hovorymo.wikidot.com/podyh-kozhnoho-slova>

21. Тимошенко, П. Д. (ред.) (1961). *Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови: У 2 ч.*, П. Київ: Радянська школа.
22. *Український букварь. По підручнику А. Потебні* / уложила С. Русова (1919). Вид. 4. Київ: Друкарня «Союзбанк».
23. Фаріон, І. (2016). *Олександр Потебня в контексті соціолінгвістики*. Дивослово, 4, 31–37.
24. Фаріон, І. Д. (2020). *Проекція мовної свідомості: від Памва Беринди до постмодернізму*. Українська мова, 4, 35–49.
25. Франчук, В. Ю. (2012). *Олександр Опанасович Потебня. Сторінки життя і наукової діяльності* [Монографія]. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
26. Чехович, К. (1931). *Потебня – український мислитель-лінгвіст*. Варшава: Друкарня отців Василян у Жовкві.
27. «*Чому я пишу українською*». Борис Антоненко-Давидович про власний досвід формування мовної та національної свідомості (2021). Бібліотека «Дивослова», 6, 59–64.
28. Шевельов, Ю. (1992). *Олександр Потебня і українське питання. Спроба реконструкції цілісного образу науковця*. Потебня Олександр. Мова. Національність. Денаціоналізація. Статті і фрагменти. Нью-Йорк, 7–46.
29. Шевельов, Ю. (2002). *Портрети українських мовознавців*. Київ: Києво-Могилянська академія.

References

1. Antonenko-Davydovych, B. (1969). *From far and near*. Kyiv: Soviet writer. (Original work published in Ukrainian: *Zdaleka i zblizka*.)
2. Antonenko-Davydovych, B. (1991). *How do we speak*. Kyiv: Lybid. (Original work published in Ukrainian: *Yak my hovorymo*.)
3. Batsevyeh, F. S. (2008). *Discursive pragmatics: a problem field, a research unit*. *Studia Linguistica*, 1, 4–10. (Original work published in Ukrainian: *Dyskursywna prahmatyka: problemne pole, doslidnytska odynytsia*.)
4. Bulakhovskyi, L. A. (1952). *Alexander Afanasyevich Potebnya (On the sixtieth anniversary of his death)*. Kyiv: Yzdatelstvo Kyevskoho hosudarstvennoho unyversyteta ym. T. H. Shevchenko. (Original work published in Ukrainian: *Aleksandr Afanasevych Potebnia (K shestydesiatyetyiu so dnia smerty)*.)
5. Zahnitko, A. P. (2017). *Theory of linguopersonality* [Monograph]. Vinnytsia: Nilan-Ltd. (Original work published in Ukrainian: *Teoriia lnhvopersonolohii*.)
6. Kosmeda, T. (2012). *Ego and Alter Ego of Taras Shevchenko in the communicative space of diary discourse* [Monograph]. Drohobych: Kolo. (Original work published in Ukrainian: *Ego i Alter Ego Tarasa Shevchenka v komunikatyvnomu prostori shchodennykovoho dyskursu*.)
7. Kosmeda, T. (2006). *Ivan Franko's communicative competence: intercultural, interpersonal, rhetorical dimensions* [Monograph]. Lviv: PAIS. (Original work published in Ukrainian: *Komunikatyvna kompetentsiia Ivana Franka: mizhkulturni, interpersonalni, rytorychni vymiry*.)
8. Kostiuk, H. (1994). *Borys Antonenko-Davydovych*. Ukrainian Word [A collection of Ukrainian literature and literary criticism of the 20th century, in three books], 2, 257–268. (Original work published in Ukrainian: *Borys Antonenko-Davydovych*.)
9. Levchuk Kerecuc, N. (1991). O.O.Potebnia and The Philosophy of Language. The Significance of O. O. Potebnia as precursor of 20-th century linguistic. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c43e469a-58d9-4c21-95b8-8341a33736be/content> (Original work published in English.)
10. Mykytiuk, O. & Farion, I. (2025). *Language and linguists: establishing norms: a textbook*. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki (Original work published in Ukrainian: *Mova i movoznavtsi: utverdzhennia normy: navchalnyi posibnyk*.)
11. Nimchuk, V. V. (1985). *Linguistics in Ukraine in the 14th–16th centuries*. Kyiv: Naukova dumka. (Original work published in Ukrainian: *Movoznavstvo na Ukraini v XIV–XVI st.*.)
12. Ovsianyko-Kulykovskiy, D. (1983). *A. A. Potebnya as a linguist-thinker*. Kyiv: Typohrafiia H. T. Korchakъ-Novytskaho. (Original work published in Ukrainian: *A. A. Potebnia kakъ yazykovъd-myslytel*.)
13. Ponomariv, O. (2015). *Meeting on November 10, 2015 in the project "From Book to Goal" with Iryna Farion*. Avtorskyi proiekt doktora filolohii, profesora Iryny Farion «Vid knyhy do mety». Lviv: FOP Pokhodzhai M. M., 2018. Vyp. V–VI. S. 8–9 (Original work published in Ukrainian: *Zustrich 10 lystopada 2015 u proiekti «Vid knyhy do mety» z Irynoi Farion*.) URL: <https://www.youtube.com/watch?v=r84vJu46nL0>
14. Ponomariv, O. (2013). *Ukrainian word for everyone and everyone*. Kyiv: Lybid. (Original work published in Ukrainian: *Ukrainske slovo dlia vsikh i dlia kozhnoho*.)
15. Ponomariv, O. (2007–2017). *Professor Ponomarev's blog*. (Original work published in Ukrainian: *Bloh profesora Ponomareva*.) URL: <https://www.bbc.co.uk/blogs/ukrainian/ponomariv/2442>
16. Potebnia, A. (1892). *Thought and language*. Kharkovъ: Typohrafiia Adolfa Darre. (Original work published in Ukrainian: *Mysl y yazykъ*.)
17. Potebnia, O. (1985). *Aesthetics and poetics of the word* [Collection]. Kyiv: Mystetstvo, 1985. (Original work published in Ukrainian: *Estetyka i poetyka slova*.)
18. Potebnia, O. (1992). *Language. Nationality. Denationalization. Articles and fragments*. Niu-York: Ukrainska vilna akademiia nauk u SShA. (Original work published in Ukrainian: *Mova. Natsionalnist. Denatsionalizatsiia. Statti i fragmenty*.)

19. Stepanenko, M. (2014). *The linguistic content of Yuri Shevelev's letters to Oleksa Izarsky*. Yuriy Shevelev – yesterday, today, tomorrow [Collection of scientific presentations]. Kharkiv: Maidan, 50–67. (Original work published in Ukrainian: Lihvistychnyi zmist lystiv Yurii Shevelova do Oleksy Izarskoho.)

20. Tymoshenko, B. *The breath of every word*. (Original work published in Ukrainian: *Podykh kozhnoho slova*.) URL: <http://yak-my-hovorymo.wikidot.com/podyh-kozhnoho-slova>

21. Tymoshenko, P. D. (ed.) (1961). *Reading material on the history of the Ukrainian literary language: In 2 parts*, II. Kyiv: Radianska shkola. (Original work published in Ukrainian: *Khrestomatiia materialiv z istorii ukrainskoi literaturnoi movy: U 2 ch.*)

22. *Ukrainian primer*. Based on the textbook by A. Potebnia /Compiled by S. Rusova (1919). Vyd. 4. Kyiv: Drukarnia «Soyuzbank» (Original work published in Ukrainian: *Ukrainskyi bukvar. Po pidruchnyku A. Potebni /ulozhyla S. Rusova.*)

23. Farion, I. (2016). *Oleksandr Potebnia in the context of sociolinguistics*. *Dyvoslovo*, 4, 31–37. (Original work published in Ukrainian: *Oleksandr Potebnia v konteksti sotsiolingvistyky.*)

24. Farion, I. D. (2020). *Projection of linguistic consciousness: from Pamva Berinda to postmodernism*. *Ukrainian language*, 4, 35–49. (Original work published in Ukrainian: *Proieksiia movnoi svidomosti: vid Pamva Beryndy do postmodernizmu.*)

25. Franchuk, V. Yu. (2012). *Oleksandr Afanasyovych Potebnia. Pages of life and scientific activity* [Monograph]. Kyiv: Vydavnyehy dim Dmytra Buraho. (Original work published in Ukrainian: *Oleksandr Opanasovych Potebnia. Storinky zhyttia i naukovoii diialnosti.*)

26. Chekhovych, K. (1931). *Potebnia is a Ukrainian thinker and linguist*. Varshava: Drukarnia ottsiv Vasyliian u Zhovkvi. (Original work published in Ukrainian: *Potebnia – ukrainskyi myslitel-lingvist.*)

27. «*Why I write in Ukrainian*». *Borys Antonenko-Davydovych about his own experience of forming linguistic and national consciousness*. (2021). Library «Dyvoslova», 6, 59–64. (Original work published in Ukrainian: «*Chomu ya pyshu ukrainskoiu*». *Borys Antonenko-Davydovych pro vlasnyi dosvid formuvannia movnoi ta natsionalnoi svidomosti.*)

28. Shevelov, Yu. (1992). *Oleksandr Potebnia and the Ukrainian Question. An Attempt to Reconstruct the Holistic Image of a Scientist*. *Oleksandr Potebnia. Language. Nationality. Denationalization. Articles and Fragments*. Niu-York, 7–46. (Original work published in Ukrainian: *Oleksander Potebnia i ukrainske pytannia. Sproba rekonstruksii tsilisnoho obrazu naukovtsia.*)

29. Shevelov, Yu. (2002). *Portraits of Ukrainian linguists*. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia. (Original work published in Ukrainian: *Portrety ukrainskykh movoznavtsiv.*)

MYKYTYUK Oksana Romanivna,

Doctor of Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language, Lviv Polytechnic National University; 12 S. Bandery St, Lviv, 79013;
e-mail: MykytyukStek@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-3922-4610>

NATIONAL LANGUAGE PERSONALITIES WITHIN THE ONTOLOGICAL PARADIGM

Summary. Objective: to examine the discursive practice of national language personalities within the ontological paradigm. In this paper, we set out the following tasks: (1) to demonstrate the Ukrainocentric vector of linguistic developments across different historical periods; (2) to examine the discursive space of O. Potebnia, B. Antonenko-Davydovych and O. Ponomariv; (3) to characterise the value orientations of national linguistic thinking of these personalities within the ontological dimension. **The object of the study** is the theory of linguistic personology as a fundamental discipline for understanding the agency of language personalities. **Subject of the study** is the nation-centred dimension of the discursive practice of O. Potebnia (19th century), B. Antonenko-Davydovych (late 19th–20th centuries) and O. Ponomariv (20th–early 21st centuries), who represent different temporal dimensions, which are significant for the ontological paradigm. **Research methods.** The article employs a range of general scientific methods (observation, systematisation and description, induction and deduction, taxonomisation, cultural-historical analysis, and analytical methods) as well as specialised linguistic methods (linguistic profiling, discourse analysis, contextual analysis, and linguistic psychobiography). **Conclusions.** The study of the discursive practices of national language personalities within the ontological paradigm makes it possible (a) to illustrate the influence of cultural and historical traditions on the linguistic thinking of Ukrainian linguists; (b) to discuss how the material-sensory aspect shapes the understanding of the essence of the material world. It was demonstrated that the language ability, communicative competence and linguistic practice of O. Potebnia, B. Antonenko-Davydovych and O. Ponomariv were decisive in establishing national priorities in Ukrainian scholarship. The value orientations of national linguistic thinking among prominent personalities across different historical periods (from the 19th to the 21st century) were analysed. A postulate was verbalized stating that the agency of the language personalities actualized in the study is uniquely Ukrainian. The national aspects of the texts by O. Potebnia, B. Antonenko-Davydovych and O. Ponomariv demonstrate the historical continuity of the ideas of Ukrainian linguists. **The prospect of the study** lies in verbalizing the ontological paradigm of O. Tykhyi, O. Horbach, and V. Nimchuk within the aspect of national linguistic thinking.

Keywords: discursive practice, agency, linguistic personology, national language personality, linguistic thinking, ontological paradigm.

Статтю прийнято 06.03.2026

Статтю затверджено до публікації 10.04.2026

Дата публікації 25.05.2026